

A Comparative-Historical Study of Barrington Moore's Theory: The Social and Economic Origins of Dictatorship and Democracy

Mohammad Hassan Naderi^{ID}*

PhD student in history, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

Mohammad Nouri^{ID}

PhD in Political Sociology, Islamic Azad University, Qom, Iran.

DOI: 10.22098/CPA.2025.16827.1062

Abstract

Barrington Moore is regarded as a distinguished scholar in the field of historical modernization within development studies. His research methodology follows a comparative-historical approach, emphasizing macro-structural analysis in the historical transition of human societies. By selecting a broad range of geographical regions and comparing empirical data with theoretical frameworks, he presents a comprehensive and generalizable model. This article critically examines Moore's theory on the social origins of dictatorship and democracy. The findings indicate that Moore highlights the role of class interactions, economic systems, and the commercialization of agriculture in shaping political outcomes, particularly emphasizing the bourgeoisie's significance in the democratic development process. Rather than identifying singular causal factors for modernization pathways, he asserts that each social structure follows its own distinct pattern. On one hand, he analyzes the behavior of groups and classes during civil wars and revolutions based on their perceptions of material and moral interests. On the other hand, he examines causal relationships between past structural trends and social transformation processes. At the same time, Moore primarily focuses on internal societal factors, particularly the nature of class relations.

Keywords: Modernization, social revolution, Barrington Moore, social development; Comparative-historical study

* Corresponding Author: mhnaderi@ut.ac.ir

How to Cite: Naderi, M, H., Nouri, M(2025). A Comparative-Historical Study of Barrington Moore's Theory: The Social and Economic Origins of Dictatorship and Democracy. *Comparative Public Administration Quarterly*, Volume2(Issue4), PP 44-70. DOI: 10.22098/CPA.2025.16827.1062

Extended abstract

Introduction

Barrington Moore, a modernist thinker, American sociologist and historian, deals with the reality of modernization in relation to the model of politics and governance, and his works were known in the social fields of obedience and rebellion, modernization, the origins of democracy and dictatorship, and the moral aspects of economic growth. All society and the maintenance of all values are inherently oppressive, and he accepts too much suffering and death from injustice. Barrington Moore challenged the theory of modernization by emphasizing that there is no path to the modern world and that economic development does not always bring democracy. According to Moore, the development and modernization of the contemporary world is based on three main ways: 1. The way of democratic and capitalist modernization, such as in the countries of England, France, and America; 2. The way of conservative modernization, revolution from above or the way of fascist modernization like in Germany and Japan and 3. The way of communist modernization through peasant revolution like in China and Russia. Based on this, the purpose of this research is to review the social origins of Barrington Moore's dictatorship and democracy with reference to historical studies and scientific sources.

Discussion and conclusion

By critically examining Moore's perspectives, it becomes evident that many of the factors he outlines lack concrete historical application, as his approach mainly addresses superficial causes of revolutions. Moore's arguments fail to discuss the underlying reasons for the emergence of the bourgeoisie and their desire to alter the existing order, even though he identifies the bourgeoisie as the primary driver of democracy. One potential reason for this superficial interpretation of revolutions is Moore's inadequate consideration of two key elements: first, the role of economic processes as the foundation for social change, and second, the influence of classes and class conflicts as superstructures, alongside other dominant societal factors such as

culture, law, and history. Several critiques of Moore's theory have arisen, questioning whether true bourgeois revolutions actually occurred in England, France, and the United States. For instance, should the English Civil War be regarded as a conflict between the aristocracy and modernizing forces? In France, to what extent can we speak of a middle class with shared interests before the Revolution? Another point of contention is whether the French Revolution was genuinely led by the middle class and whether it indeed resulted in a bourgeois society. Similarly, in the United States, was the abolition of slavery a catalyst for modernization? And was there an economic dissonance between the urban capitalism of the North and the slave-based agricultural system of the South? The relative stability of the Southern slave economy even after the Civil War indicates otherwise.

Another critique concerns the scope and selection of Moore's case studies, which represent only a small fraction of the population in modernized countries, raising concerns about sampling bias. Some argue that had Moore selected different countries, such as Scandinavia—where no revolution occurred but modernization succeeded—his conclusions would differ. Although Moore mentions in the preface to his book that Scandinavia's modernization was largely influenced by external factors, his exclusion of these countries undermines his argument, especially considering Britain's significant influence in India.

Moore's analysis identifies three primary factors as essential for the emergence of democratic revolutions: first, the degree of independence and immunity of the landed aristocracy from the monarchy; second, the response of this class to the demands of commercial agriculture; and third, the relationship between the landed aristocracy and the urban bourgeoisie. These factors are central to Moore's explanation of the conditions that lead to democracy. In India, weak revolutionary potential among the peasantry and a lack of bourgeois motivation prevented a revolution. Conversely, in China and Russia, where the peasantry had a high revolutionary capacity, communist peasant revolutions occurred. In Japan and Germany, the bourgeoisie had

فصلنامه مدیریت دولتی تطبیقی | سال دوم | دوره ۲ | شماره ۴

stronger motivations than in India, but the low revolutionary potential of the peasantry led to fascism. In France, both strong revolutionary potential among the peasantry and high bourgeois motivation resulted in a democratic parliamentary revolution.

مطالعه تطبیقی-تاریخی نظریه برینگتون مور: ریشه‌های اجتماعی و اقتصادی دیکتاتوری و دموکراسی

محمد حسن نادری ^{ID}*

دانشجوی دکتری تاریخ، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

محمد نوری ^{ID}

دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، دانشگاه آزاد، قم، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۳۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۱۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۰

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۴۴-۷۰

چکیده

برینگتون مور از اندیشمندان برجسته حوزه نوسازی تاریخی در مطالعات توسعه محسوب می‌شود. روش پژوهشی او، تاریخی-تطبیقی بوده و بر تحلیل کلان‌ساختاری در گذار تاریخی جوامع انسانی تأکید دارد. وی با انتخاب گسترده مناطق جغرافیایی و مقایسه داده‌های تجربی با چارچوب‌های نظری، الگویی عام و قابل تعمیم ارائه داده است. این مقاله به بررسی و نقد نظریه مور درباره ریشه‌های اجتماعی دیکتاتوری و دموکراسی می‌پردازد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که مور بر نقش تعاملات طبقاتی، نظام‌های اقتصادی و تجاری‌سازی کشاورزی در شکل‌گیری نتایج سیاسی تأکید دارد، به‌ویژه بر اهمیت بورژوازی در فرایند توسعه دموکراسی. وی به‌جای جست‌وجوی علت‌های واحد برای مسیرهای نوسازی، هر ساختار اجتماعی را دارای الگوی خاص خود می‌داند. از یک‌سو، رفتار گروه‌ها و طبقات را در جریان جنگ‌های داخلی و انقلاب‌ها، با توجه به منافع مادی و اخلاقی‌شان تحلیل می‌کند و از سوی دیگر، به بررسی روابط علی میان روندهای ساختاری پیشین و فرآیندهای تحول اجتماعی می‌پردازد. درعین حال، مور بیشتر بر عوامل داخلی جوامع، به‌ویژه بر ماهیت روابط طبقاتی، تمرکز کرده است.

کلیدواژه‌ها: نوسازی، انقلاب اجتماعی، برینگتون مور، توسعه اجتماعی؛ مطالعه تطبیقی-تاریخی

* نویسنده مسئول: mhnaderi@ut.ac.ir

مقدمه و بیان مسئله

توسعه مفهومی وسیع و تابع شرایط اجتماعی جامعه است (عشایری و همکاران، ۱۴۰۲). برینگتون مور^۱ متفکر نوسازی، جامعه‌شناس و تاریخ‌نگار آمریکایی با نگاهی تاریخی، به واقعیت نوسازی در ارتباط مدل سیاست و حکمرانی می‌پردازد و کارهایش در زمینه‌های اجتماعی اطاعت و شورش، نوسازی، خاستگاه‌های دموکراسی و دیکتاتوری و جنبه‌های اخلاقی رشد اقتصادی شناخته‌شده بود (ازکیا، ۱۳۸۶: ۶۷). نظریه برینگتون مور بر اهمیت تداخل طبقات، سامانه‌های اقتصادی و ابزارگرایانه کردن کشاورزان در شکل‌دهی به نتایج سیاسی با توجه ویژه بر نقش بورژوازی در توسعه دموکراسی تأکید دارد (کشاورز، ۱۳۸۱). تغییرات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جامعه، بشدت از مساله فرهنگ و فضای سیاسی آن نیز متأثر است (عشایری و همکاران، ۱۴۰۲). در این میان، مور هندوستان را به‌عنوان یک گروه شاهد در نظریه خود قرار می‌دهد، چراکه علی‌رغم شباهت‌هایی در ساختار طبقاتی با کشورهای دیگر، مسیر تحول متفاوتی را پیموده است. او استدلال می‌کند که دهقانان هندی، برخلاف هم‌تایانشان در چین و روسیه، از فقر شدیدتری رنج می‌بردند و تحت استثمار بیشتری قرار داشتند. با این حال، برخلاف این کشورها، هندوستان شاهد وقوع یک انقلاب گسترده یا تحولی اساسی در مسیر نوسازی نبود. مور همچنین بر این نکته تأکید دارد که اگرچه هند از نظر تاریخی دارای یک سنت دموکراسی پارلمانی بوده، اما این ویژگی به‌تنهایی نتوانسته است محرک فرآیند نوسازی و توسعه اقتصادی در این کشور باشد. به‌عبارت‌دیگر؛ اگر عوامل مورد توجه در مورد هند هم وجود داشته باشند، می‌توان نتیجه گرفت که این عوامل به‌تنهایی در کشورهای دیگر نتوانسته‌اند انقلاب را به وجود آورند. در نتیجه، به دنبال یافتن عوامل جدید باید بود (تیلور، ۱۹۸۴: ۳۱). مطالعه تاریخی نشان می‌دهد که کشورهای مختلف در مسیر انقلاب خود، فرایندهای توسعه‌ای را تجربه کرده‌اند (عشایری و اشتری‌مهرجردی، ۱۴۰۲). به نظر مور توسعه و نوسازی جهان معاصر از سه‌راه عمده: ۱. راه نوسازی دموکراتیک و سرمایه‌دارانه

¹ Barrington Moore Jr

مانند کشورهای انگلیس، فرانسه، آمریکا؛ ۲. راه نوسازی محافظه کارانه، انقلاب از بالا یا راه نوسازی فاشیستی مانند کشورهای آلمان و ژاپن و ۳. راه نوسازی کمونیستی از طریق انقلاب دهقانی مانند کشورهای چین و روسیه صورت پذیرفته است. بر این اساس هدف این تحقیق نقد و بررسی ریشه‌های اجتماعی دیکتاتوری و دموکراسی برینگتون مور با ارجاع به مطالعات تاریخی و منابع علمی است.

مبانی و دیدگاه نظری برینگتون مور

۱. کتاب‌شناسی

نخستین آثار او، سیاست‌های اتحاد جماهیر شوروی (۱۹۵۰) و ترور و پیشرفت، اتحاد جماهیر شوروی (۱۹۵۴)، با محوریت زمینه‌های تغییر و ثبات دیکتاتوری در شوروی و ارزیابی شیوه تفکر نخبگانی شوروی ارزش آن را دارند که امروزه مورد تجدیدنظر قرار بگیرند. پس از جنگ جهانی دوم (۱۹۳۹-۱۹۴۵)، مور بر اتحاد جماهیر شوروی و تأثیر فشارهای کارایی مورد تأکید وبر تمرکز کرد. در کتاب «سیاست شوروی»، معضلات قدرت را بررسی کرد که چگونه الزامات صنعتی‌سازی موفق استالین را به انکار بسیاری از اصول اصلی ایدئولوژی مارکسیستی و لنینیستی، به‌ویژه ارزش‌های برابری و جامعه غیر سلسله مراتبی سوق داده است (فرهنگ لغت، ۲۰۱۶). در این کتاب تضاد بین اهداف ایدئولوژیک بلشویک‌ها و تکیه به‌نوعی تقسیم‌کار و نقش سازمان‌های سیاسی و درعین‌حال اختناق ناشی از شعارزدگی و رهبری ایدئولوژیک و بروز مشکلات ساختاری موردتوجه نویسنده بوده است (اسمیت، ۱۳۹۶). در کتاب «ترور و پیشرفت اتحاد جماهیر شوروی» نیز که بلافاصله پس از مرگ استالین منتشر شد، به آینده نگاه کرد و درباره اینکه چگونه بوروکراتیزه کردن و حکومت از طریق قوانین می‌تواند و احتمالاً قدرت رهبران حزب را در جامعه پس از استالین محدود کند، بحث کرد. این دو کتاب بر نسلی از دانشمندان و دانش‌پژوهان فارغ‌التحصیل در مرکز تحقیقات روسیه در دانشگاه هاروارد تأثیر گذاشتند (اسمیت، ۲۰۰۵) تا اتحاد جماهیر شوروی را از نظر نیروهای اجتماعی درازمدت ببینند و نه صرفاً ایدئولوژی کسانی که در رأس قرار دارند. باین‌حال، خود هرگز دوره پس از استالین

¹ Encyclopedia

² Smith

را مطالعه نکرد. در زمان نوشتن این آثار، مور اختلاف نظرهایی با هربرت مارکوزه در مورد سرمایه‌داری بورژوازی و جوامع توتالیتر داشت. مور بحث ارزش‌ها را در جامعه‌شناسی تاریخی وارد کرد و در بیان مواضع فکری و اخلاقی مستقل بود و دل‌بستگی به پادشاه‌های نهادی نداشت. کتاب‌های قدرت سیاسی و نظریه اجتماعی (۱۹۵۸) بی‌عدالتی: پایه‌های اجتماعی اطاعت و عصیان (۱۹۷۸) و تأملاتی در مورد دلایل بدبختی بشر (۱۹۷۱)، حریم شخصی (۱۹۸۴)، اقتدار و نابرابری تحت سرمایه‌داری و سوسیالیسم (۱۹۸۷)، جنبه‌های اخلاقی رشد اقتصادی (۱۹۹۸) و پاکی اخلاقی و آزار و اذیت در تاریخ (۲۰۰۰) از دیگر آثار وی است؛ در کتاب «بی‌عدالتی» به نقش پرولتاریای صنعتی و احساس و اندیشه‌های گروه‌های فرودست جامعه پرداخته و به دلیل مشارکت در درک مدرنیزاسیون، دموکراسی و اخلاق به‌طور گسترده‌ای شناخته‌شده است (مور، ۱۹۸۷). کتاب «اقتدار و برابری در سرمایه‌داری و سوسیالیسم» نیز به روش‌های مختلف ایجاد روابط اقتدار و نابرابری در بوروکراسی‌ها و کیفیت آزادی و عقلانیت در این رژیم‌ها توجه دارد؛ اما مهم‌ترین کتاب وی «ریشه‌های اجتماعی دیکتاتوری و دموکراسی» بود که در سال ۱۹۶۶ تألیف و در آن مقطع در مقابل «اخلاق پروتستان و روح سرمایه‌داری» ماکس وبر و کتاب «خودکشی» امیل دورکیم ایستاد. کتاب‌های مور مکمل هم و کارهای طولانی و مستمری هستند که از جهات مختلف و به‌طور پیاپی به تحول روابط توده‌ها و نخبگان، گروه‌های اجتماعی روستایی و شهری و رابطه اعمال قدرت سیاسی و محدودیت‌های ناشی از ایدئولوژی سیاسی می‌پردازد. عده بسیاری نظریه‌نوسازی برینگتون مور را صرفاً بر اساس کتاب «ریشه‌های اجتماعی دیکتاتوری و دموکراسی» مورد استفاده قرار می‌دهند و همین امر نیز موجب شده انتقادهایی به مور برای توجه صرف به علل داخلی و توجه بیش‌ازحد به مسائل اقتصادی مطرح باشد ولی برای درک بهتر اندیشه‌های مور، توجه به سایر آثار وی قابل توجه است.

۲. روش‌شناسی مور

مطالعات مور در روح جامعه‌شناسی تاریخی کلاسیک قرار گرفته، اما از جهات مختلفی از نوشته‌های کلاسیک‌ها فاصله می‌گیرد. وی سعی نداشته تا مجموعه علل خاص راه‌های نوسازی را بررسی کند و به دنبال علل خاص نبوده؛ بلکه هر ساختار الگوی خاص خود را

داشته است. وی با بهره‌مندی از آینده‌نگری مربوط به رویدادهای پرآشوب قرن بیستم که محل بحث جامعه‌شناسان کلاسیک بود، استدلالی را مطرح می‌کند که در آن سه مسیر اصلی جایگزین برای جهان مدرن متمایز می‌شوند (ترنر، ۱۹۸۱). روش تحلیل تاریخی-تطبیقی یک روش استقرائی است که برای بررسی موارد تاریخی موردنظر از طریق مقایسه و تمایز میان مکانیسم‌های علت و معلولی استفاده می‌کند. در این روش، ابتدا موارد مختلف تاریخی که به مورد مدنظر مرتبط هستند، جمع‌آوری می‌شوند. سپس این موارد با یکدیگر مقایسه شده و از طریق بررسی تفاوت‌ها و شباهت‌ها، مکانیسم‌های علت و معلولی مشخص می‌شوند. بر اساس این تحلیل، استنتاج‌هایی در مورد مطالعه موردنظر انجام می‌شود؛ به عبارت دیگر، این روش به محققان امکان می‌دهد تا به صورت دقیق‌تری رابطه‌ها و الگوهای تاریخی را درک کنند و توضیحاتی دقیق‌تر درباره علل و معلولی موارد مختلف ارائه کنند. اهداف برینگتون مور در تحقیق خود شامل مطالعه مدرنیزاسیون، دموکراسی و اخلاق بود. هدف وی شناخت عوامل اجتماعی و تاریخی بود که نظام‌های سیاسی و ارزش‌های اخلاقی را شکل می‌دهند که در چندین کتاب او منعکس شده است، از جمله «ریشه‌های اجتماعی دیکتاتوری و دموکراسی»، «بی‌عدالتی: پایه‌های اجتماعی اطاعت و شورش» و «سیاست شوروی - معضل قدرت». کار مور در دیالکتیک انقلاب، پویایی قدرت و پایه‌های اجتماعی اطاعت و شورش، با تکیه بر تحقیقات و تحلیل‌های علمی گسترده برای کشف این سؤالات اساسی در مورد گذشته، حال و آینده جوامع است (ویینر، ۱۹۷۵). تلاش مور برای درک و فهم امور انسانی در عرصه سیاسی با تکیه بر مطالعات تاریخی بود ولی وی تلاش و تمایلی برای تدوین و صورت‌بندی رهیافت خود نداشت. بر این مبنا به‌طور مختصر چهار هدف مور برای پژوهش چنین بود:

- اصول تغییر که شامل چند رشته و تاریخ منفرد شود؛
- تفاوت میان عوامل تاریخی با کنش‌های قصدی و آگاهانه؛
- تفکیک بین ویژگی‌های ثابت در جریان زمان و مکان و فرآیندهای در حال رشد و تغییر؛
- بیان روشی علمی برای انتخاب‌های اخلاقی در تاریخ، ساختار یا آینده بشر.

^۱.Wiener

توجه به روابط متقابل میان گزاره‌های واقعی، خلاف واقع و سنجشی، درباره نظم‌های اجتماعی و کارگزاران انسانی، هدف تحقیق در علوم اجتماعی کشف واقعیت‌های تاریخی و جامعه‌شناختی است و که متفاوت با واقعیت ساختاری و انسانی است. در واقع واقعیت مناسب تحقیق بستگی به پرسش طرح‌شده دارد (اسمیت، ۲۰۰۵: ۱۰۰). کار مور سه مشخصه اصلی دارد:

- حساسیت فراوان به قدر و ارزش انسان به‌ویژه به خشونت در گذار به دموکراسی مدرن سرمایه‌داری؛

- توجه به منافع بالقوه بشری در اثر سرکوب الگوهای جایگزین تحول و توسعه تاریخی انکار شده است؛

- درک فرهنگ طبقات تابع و مسلط از درون و تبیین آن‌ها بر اساس جایگاه ساختاری و منطق موقعیتی اعضاء.

برینگتون مور به دلیل روش بررسی دقیق تجربی موارد خاص و تجزیه و تحلیل تطبیقی معروف بود. وی بر اهمیت تحلیل تغییرات در ساختار طبقات اجتماعی به‌عنوان روشی ثمربخش برای مطالعه نوسازی تطبیقی تأکید کرد. روش‌شناسی مور شامل نگاه مستمر بین فرضیه‌های توضیحی جایگزین و مقایسه جنبه‌های مرتبط پرونده‌های تاریخی باهدف مشخص کردن «پیکربندی‌های مطلوب و نامطلوب» برای نتایج خاصی بود که او به دنبال توضیح آن بود (گل، ۲۰۱۰).

بحث و یافته‌های پژوهش

در این بخش، به تحلیل و نقد و بررسی الگوی نظری-تحلیلی برینگتون مور با تکیه بر هستی‌شناسی آثار علمی وی پرداخته شده است.

الف. فهم تطبیقی-تاریخی از واقعیت

تئوری برینگتون مور با درک تطبیقی-تاریخی از واقعیت مشخص می‌شود که ریشه در سنت جامعه‌شناسی تطبیقی و تاریخی دارد. رویکرد مور به دنبال کشف بینش‌هایی از زمان حال با بررسی گذشته، نشان دادن تسلط بر طیف گسترده‌ای از دانش تاریخی و

¹ Gül

جامعه‌شناختی است (روزمن، ۱۹۷۰). منظور از تحلیل تطبیقی مور، بررسی مفصل کنش‌ها و واکنش‌های گروه‌های خاص در فرآیندهای ساختاری، درونی و ذاتی آن‌ها بود. در این مسیر دو گزاره خلاف واقع و گزاره سنجشی مورد توجه مور بود. پرسش مهمی که مور در تحقیقات خود مطرح می‌کرد چنین بود: اگر شرایط طور دیگر بود یا کنش دیگری اتفاق می‌افتاد نتیجه چه می‌شد؟ بر ای مبنا توجه به مسائل اخلاقی و استخراج بایدها از هست‌ها و استخراج معیاری معتبر و موثق برای حقیقت و عدالت ارائه شود. مور در کتاب ریشه‌های اجتماعی دو رشته استدلال را با هم ترکیب می‌کند: از یک‌سو، رفتار گروه‌ها و طبقات را در جریان جنگ‌های داخلی و انقلاب‌ها بر اساس درک آن‌ها از منافع مادی و اخلاقی‌شان تحلیل می‌کند که این تصورات معمولاً فاصله کمی با تغییرات واقعی دارند. از سوی دیگر، دو نوع رابطه علی را مورد بررسی قرار می‌دهد: نخست، پیوند میان ساختارهای گذشته و فرآیندهای تحول در خیزش‌های اجتماعی، و دوم، ارتباط میان رویدادهای اخیر و روندهای ساختاری آینده. رشته‌های تبیین علی مربوط به رفتار انسانی و تغییرات ساختاری بدون اینکه رابطه نزدیکی داشته باشند در کنار هم بررسی می‌شوند و کنش متقابل ساختار و کارگزار بررسی شود. تحلیل نظریه مور بر چهار متغیر کلیدی استوار است که هر یک نقش مهمی در شکل‌گیری مسیرهای تاریخی دموکراسی و دیکتاتوری ایفا می‌کنند:

۱. **قدرت بورژوازی:** مور قدرت بورژوازی را به‌عنوان عاملی تعیین‌کننده در تحقق انقلاب‌های سرمایه‌دارانه معرفی می‌کند. به‌ویژه، او بر نقش سرمایه‌داران کشاورزی تأکید دارد، گروهی که از درون زمین‌داران سنتی شکل گرفته و برای کسب سود به فعالیت‌های کشاورزی تجاری روی آورده‌اند. از دیدگاه مور، موفقیت این گروه در هدایت جامعه به‌سوی مدرنیزاسیون تا حد زیادی به پذیرش و حمایت فرهنگی اکثریت بستگی دارد. به عبارتی، جامعه تا چه حد تمایل دارد ارزش‌های مدرن سرمایه‌داری را در ساختار اقتصادی و اجتماعی خود بپذیرد؟

¹ Rothman

۲. **نوع کشاورزی:** مور میان دو شکل اصلی کشاورزی تمایز قائل می‌شود: کشاورزی مبتنی بر کار سرکوبگرانه و کشاورزی مبتنی بر بازار. در نظام اول، زمین‌داران از نیروی کار دهقانان به صورت مستقیم و استثمار می‌برند، در حالی که در نظام دوم، یک بازار کار شکل گرفته که در آن سرمایه‌داران، کارگران کشاورزی را استخدام و بر اساس نیاز اقتصادی اخراج می‌کنند. این گروه از کشاورزان مزدبگیر را می‌توان معادل پرولتاریای صنعتی در نظریه مارکس دانست که نیروی کار خود را در بازار عرضه می‌کنند. مور بر این باور است که نوع کشاورزی بر میزان تحرک اجتماعی و امکان‌پذیری تحولات دموکراتیک تأثیر مستقیم دارد.

۳. **قدرت انقلابی دهقانان:** در تحلیل مور، ظرفیت انقلابی دهقانان و کارگران نقش تعیین‌کننده‌ای در سرنوشت تحولات اجتماعی و سیاسی دارد. جوامعی که در آن‌ها دهقانان از توان بسیج سیاسی و انقلابی بالایی برخوردارند، معمولاً مسیرهای تاریخی متفاوتی را در مقایسه با جوامعی که دهقانان در آن‌ها منفعل یا فاقد انسجام طبقاتی هستند، طی می‌کنند. بنابراین، سؤال اساسی در نظریه مور این است که آیا دهقانان توان ایجاد یک نیروی انقلابی مؤثر را دارند یا آنکه تحت سلطه نیروهای حاکم باقی می‌مانند؟

۴. **رابطه بین دولت و طبقات اجتماعی:** مور دولت را نهادی می‌داند که می‌تواند تا حدی مستقل از طبقات اجتماعی عمل کند، اما در عین حال، تعامل آن با نیروهای اجتماعی مختلف، نقشی کلیدی در تعیین مسیرهای تاریخی ایفا می‌کند. بسته به میزان استقلال دولت و شیوه تعامل آن با بورژوازی، زمین‌داران، و دهقانان، نتایج متفاوتی در فرآیند نوسازی و گذار به دموکراسی یا دیکتاتوری حاصل می‌شود.

مور از طریق این چهار متغیر، مسیرهای مختلف تاریخی را توضیح می‌دهد و نشان می‌دهد که چگونه ترکیب این عوامل در هر کشور، نوع خاصی از تحول سیاسی و اجتماعی را رقم می‌زند.

ب. مقایسه و ارتباط نظریه مور و مکتب نوسازی:

نظریه مدرنیزاسیون مور از نظر تأکید بر مسیرهای متعدد به سوی مدرنیزاسیون، ساختار اجتماعی، اهمیت بورژوازی و ادغام فرهنگ‌های شرقی با سایر نظریه‌ها متفاوت است. این درجه از تفاوت از چند جهت قابل تأمل است:

- راه‌های سه‌گانه به سوی مدرنیزاسیون: مور استدلال می‌کند که حداقل سه‌راه از جمله مسیرهای لیبرال دموکرات، فاشیست و کمونیستی برای رسیدن به دنیای مدرن وجود دارد. این در تضاد با نظریه مدرنیزاسیون است که معتقد است هر چه جوامع از نظر اقتصادی مدرن‌تر، ثروتمندتر و تحصیل‌کرده‌تر می‌شوند، نهادهای سیاسی آن‌ها به‌طور فزاینده‌ای لیبرال دموکراتیک می‌شوند (اسکاچپل، ۱۹۷۳: ۵).

- تأکید بر ساختار اجتماعی: مور بر ساختار اجتماعی خود دستگاه‌های دولتی تمرکز می‌کند، در حالی که نقش طبقات مختلف در توسعه اجتماعی را نیز در برمی‌گیرد. این نکته با سایر تئوری‌های مدرنیزاسیون که ممکن است در درجه اول بر عوامل اقتصادی یا پیشرفت‌های فناوری تمرکز کنند، متفاوت است (مور، ۱۹۶۶).

- ادغام فرهنگ‌های شرقی: توانایی مور در بهره‌گیری از چین، ژاپن و هند به او این امکان را می‌دهد که بینش‌های گسترده‌ای پیدا کند که برای کسانی که بر فرهنگ‌های غربی متمرکز هستند پنهان می‌ماند. این با دیگر تئوری‌های مدرنیزاسیون که ممکن است در درجه اول بر جوامع غربی متمرکز باشد و تجارب کشورهای غیر غربی را نادیده بگیرد متفاوت است.

ر. الگوی نظری-تحلیلی مور

نظریه برینگتون مور، همان‌طور که در کتاب «ریشه‌های اجتماعی دیکتاتوری و دموکراسی» او آمده است، طرح نظریه نوسازی و توسعه و متمرکز بر رابطه بین ساختار اجتماعی و سیستم‌های سیاسی است. نظریه مور که بر پایه سنت جامعه‌شناسی تاریخی استوار است، تلاشی جامع و همه‌نگرانه برای تحلیل شرایط و رویدادهای تاریخی و نحوه تأثیر آن‌ها بر روابط بین طبقات بالا و پایین است. این نظریه به بررسی تفاوت‌ها و نقش‌های طبقات مختلف در جامعه پرداخته و نشان می‌دهد چگونه رویدادها و شرایط تاریخی

¹ Skocpol

می‌توانند تأثیر مستقیمی بر مناسبات بین طبقات بالا و پایین داشته باشند. او شرایط اجتماعی و اقتصادی را که منجر به ظهور دموکراسی یا دیکتاتوری در کشورهای مختلف می‌شود، تجزیه و تحلیل کرد و بر همین مبنا راه‌های مختلف نوسازی در کشورهای آمریکا، انگلیس، فرانسه، روسیه، چین، ژاپن و هندوستان محل بررسی وی قرار گرفت. برینگتون مور با تأکید بر اینکه مسیر منحصربه‌فردی به دنیای مدرن وجود ندارد و توسعه اقتصادی همیشه به دموکراسی منجر نمی‌شود، نظریه مدرنیزاسیون را به چالش کشید. او سه راه اصلی یعنی لیبرال دموکرات، فاشیست و کمونیست به سوی دنیای مدرن را برجسته کرد که هرکدام از زمان صنعتی شدن و ساختار اجتماعی آن زمان نشئت می‌گرفتند. حضور یا عدم حضور یک **بورژوازی قوی** عامل کلیدی در تعیین این مسئله است که یک کشور سیستم سیاسی دموکراتیک یا دیکتاتوری را توسعه خواهد داد. طبقه محرک نوگرایی از دیدگاه او بورژوازی است اما بر این باور است که اگر طبقه دهقان بار سرکوب‌ها و تعديات را بر دوش نکشد؛ کار چندانی از بورژوازی نیز برنخواهد آمد. به‌طور کل اگرچه مور بر این عقیده است که طبقه دهقان همواره در روند نوین‌سازی مورد ستم قرار می‌گیرند اما تحلیل او در واقع تجلیلی است از سهمی که مازاد اقتصادی و ارزش افزوده تولیدشده در جامعه روستایی در روند نوین‌سازی ایفا می‌نماید (مور، ۱۳۶۹). درنهایت برخی از محورهای اصلی نظریه مور او شامل موارد زیر است:

تداخل طبقات و سیستم‌های اقتصادی: مور باور داشت که همبستگی بین تداخل طبقات و سیستم‌های اقتصادی نقش حیاتی در شکل‌دهی به نتایج سیاسی ایفا می‌کند. در نظریه برینگتون مور، تداخل بین طبقات و سیستم‌های اقتصادی به تعامل پیچیده و اغلب متناقض بین طبقات اجتماعی مختلف و سیستم‌های اقتصادی در شکل‌دهی نتایج سیاسی اشاره دارد. مور باور داشت که همبستگی بین تضاد طبقاتی و سیستم‌های اقتصادی نقش حیاتی در تعیین توسعه دموکراسی یا دیکتاتوری در کشورهای مختلف دارد. بعضی از جنبه‌های کلیدی تداخل بین طبقات و سیستم‌های اقتصادی در نظریه مور عبارت‌اند از:

تضاد طبقاتی: وی بر اهمیت تضاد طبقاتی در شکل‌دهی نتایج سیاسی تأکید داشت که تشکیل انواع مختلف رژیم‌های سیاسی تحت تأثیر روابط بین طبقات غالب و زیردستان، مانند اربابان زمین و کشاورزان، قرار می‌گیرد.

سیستم‌های اقتصادی: نوع سیستم اقتصادی مانند سرمایه‌داری یا فئودالیسم نقش مهمی در تعیین نتایج سیاسی دارد و تحول جوامع کشاورزی به جوامع تجاری ممکن است منجر به نتایج دموکراتیک یا استبدادی شود، به وابستگی به زمینه تاریخی و اجتماعی خاص.

تجاری‌سازی کشاورزی: وی بر تأثیرات غیرمستقیم سیاسی انگیزه بورژوا از طریق تجاری‌سازی کشاورزان تأکید داشت که تحول جوامع کشاورزی به جوامع تجاری ممکن است منجر به نتایج دموکراتیک یا استبدادی شود، به وابستگی به زمینه تاریخی و اجتماعی خاص.

بدون بورژوازی، هیچ دموکراسی: عدم وجود یک طبقه متوسط بزرگ (بورژوازی) باعث مانع‌شدن توسعه دموکراسی می‌شود. او باور داشت که بورژوازی قوی و مستقل برای بنیان‌گذاری یک سامانه دموکراتیک ضروری است.

بازارگرایانه کردن کشاورزی: مور بر تأکید اثرات سیاسی غیرمستقیم «انگیزختگی بورژوا» از طریق بازارگرایانه کردن کشاورزان تأکید کرد. او ادعا کرد که تبدیل جوامع کشاورزی به جوامع بازارگرا منجر به نتایج دموکراتیک یا استبدادی می‌شود، قدرت انگیزه بورژوا متغیر حیاتی در تعیین توسعه دموکراسی یا دیکتاتوری است. در کشورهایی که بورژوا قوی و مستقل بودند، مانند انگلستان، انگیزه بورژوا منجر به توسعه دموکراسی به سبک غربی شد و در کشورهایی که بورژوا ضعیف یا متحد با گروه‌های اجتماعی دیگر بودند، مانند ژاپن و چین، انگیزه بورژوا به ظهور فاشیسم یا کمونیسم منجر شد.

ز. الگوی تجربی-تاریخی مور

۱. انقلاب بورژوازی: انگلستان، فرانسه، ایالات متحده

انگلستان: با توجه به تحلیل چندبعدی مور، تاریخ و شرایط انگلستان از قرن چهاردهم به بعد، یک سری تغییرات بزرگ و نوسازی‌ها را نشان می‌دهد که در پی آن

انگلستان از قرن چهاردهم با سقوط و انحطاط فئودالیسم و جایگزینی استبداد سلطنتی به جای تغییرات شگرفی داشت. این تغییرات موارد زیر بود:

۱. انحطاط فئودالیسم و استبداد سلطنتی: در این دوران، فئودالیسم در انگلستان به انحطاط کشیده شد و استبداد سلطنتی جایگزین آن شد.

۲. عوامل مهم تغییرات: تجارت پشم از اواخر قرون وسطی، آغاز جنگ داخلی، آرامش دوران سلسله تودورها و جنبش حصارکشی در قرن شانزدهم از جمله عوامل مهمی هستند که ورود انگلستان به سرمایه‌داری و انقلاب را رقم زدند.

۳. نقش بازرگانان و تجار: با کنترل تحولات اقتصادی و اجتماعی، بازرگانان به‌طور مستقل نقشی مهم در تغییرات ایفا کردند و بازرگانی به مرتبه مهمی در جامعه انگلیسی تبدیل شد.

۴. تحولات در قشر اشراف و زمین‌داران: تجاری‌شدن کشاورزی و جذب تمایلات تاجران بهانه زمین‌داران و آریستوکرات‌ها سبب تحول در طبقه اشراف و زمین‌داران شد. با حمایت ضعیف از دهقانان، زمین‌داران بزرگ قدرت خود را تقویت کردند و بخش عمده‌ای از جامعه دهقانی را درهم شکستند.

۵. تأثیر جنبش‌های اجتماعی: جنبش‌های اجتماعی از جمله شورش زرق و برق^۱ و جنبش حصارکشی^۲ سبب تقویت زمین‌داران بزرگ شد و دهقانان در برابر حملات زمین‌داران سرمایه‌دار دستگاه قضایی و اداری نیرومندی را نداشتند. این تحولات سبب شد که بازرگانان خود بتوانند به‌طور مستقل در کنترل تحولات اقتصادی قرار بگیرند.

فرانسه: در مورد فرانسه، تحلیل می‌شود که در آنجا نجیب‌زادگان فرانسوی در استقلال نسبت به دربار نه در پیوند و وابستگی به آن بودند. آن‌ها توسط بهره‌برداری از دهقانان در دوران سلطنت بوریون‌ها و نیز وابستگی آن‌ها به زمین، اقتصاد سرمایه‌داری را در جامعه دهقانی درگیر کردند. از جمله وجوه مشترک نوسازی در فرانسه، گرفتن صفت اشرافی توسط طبقه بورژوازی و استثمار بیش‌ازحد در مالکیت دهقانان است که در نهایت منجر به انقلاب در فرانسه شد (مور: ۱۳۸۲). بورژوازی فرانسه با تأیید قانونی مثلث منشأ،

¹ Peasants' Revolt

² Enclosure Movement

حفظ حقوق مالکیت و تأمین زمینه‌های اقتصادی برای رشد و توسعه تجارت و صنعت، به نوسازی و بهبود شرایط اجتماعی و اقتصادی کمک کرد.

ایالات متحده:

ایالات متحده آمریکا، یک کشور منحصر به فرد است که با وجود عدم وجود دیوانسالاری از نوع شرقی و فئودالیسم اروپایی، اشراف و دربار و طبقه کارگر و دهقان مانند اروپا، تحولات مهمی را تجربه کرده است. این کشور دو قیام مسلحانه بزرگ، یعنی انقلاب آمریکا و جنگ‌های داخلی را در خود شاهد بوده است که بسیار بر فرآیند نوسازی در این کشور تأثیرگذار بوده است. فرآیند نوسازی در آمریکا تحت تأثیر تفاوت‌های جغرافیایی و اقتصادی میان سه منطقه اصلی—شمال، جنوب و غرب—شکل گرفت. هر یک از این مناطق دارای ساختارهای اقتصادی و اجتماعی متمایزی بودند که در نهایت، مسیر تحولات تاریخی آمریکا را رقم زدند. در شمال، سرمایه‌داری صنعتی به سرعت توسعه یافت و یک اقتصاد مبتنی بر تولید کارخانه‌ای، تجارت و نیروی کار آزاد را شکل داد. در مقابل، جنوب بر یک نظام برده‌داری زراعی متکی بود که اقتصاد آن را به کشاورزی وابسته به نیروی کار برده‌داری محدود می‌کرد. در غرب، نظام کشاورزی خانوادگی مبتنی بر مزارع آزاد حاکم بود که برخلاف جنوب، بر مالکیت فردی و بهره‌برداری مستقل از زمین تأکید داشت. تضاد میان این نظام‌های اقتصادی منجر به ائتلاف‌های منطقه‌ای شد. در نهایت، اتحاد میان شمال و غرب علیه جنوب شکل گرفت، زیرا هر دو منطقه، به دلایل اقتصادی و سیاسی، در برابر برده‌داری و سلطه نظام زراعی جنوب موضع گرفتند. این تضادها به جنگ داخلی آمریکا انجامید، جنگی که نه تنها یک درگیری نظامی، بلکه برخوردی ایدئولوژیک و اقتصادی میان دو مدل توسعه‌یافتگی بود. جمهوری خواهان رادیکال، که نماینده بورژوازی صنعتی و سرمایه‌داری نوظهور بودند، این جنگ را به عنوان آخرین یورش به بقایای نظام فئودالی جنوب تلقی کردند. پیروزی آن‌ها به معنای پایان رسمی برده‌داری و فراهم شدن زمینه‌های گذار به یک دموکراسی پارلمانی بود، هرچند این گذار با خشونت، تنش‌های اجتماعی و مقاومت‌های ساختاری همراه شد. بنابراین، جنگ داخلی آمریکا را می‌توان نقطه عطفی در تکمیل فرآیند نوسازی این کشور دانست که با غلبه سرمایه‌داری صنعتی بر کشاورزی برده‌داری، مسیر توسعه سیاسی و اقتصادی آینده را تعیین کرد. بورژوازی

آمریکا با تأکید بر خصوصی‌سازی بخش‌های اقتصادی مختلف، تشکیل کمپانی‌های بزرگ، زیرساخت‌های نوین، اکتساب فناوری نو و توسعه سیستم‌های مدیریت کسب‌وکار، به تحولات اقتصادی و توسعه آمریکا کمک کرد (مور، ۱۳۶۹).

۲. انقلاب کمونیستی: روسیه و چین

گذار کشور چین به نوگرایی از طریق تحولات و رویدادهای مختلف در تاریخ چین از چند منظر قابل توجه است. نخستین عامل مورد بحث، تغییر و تحولات سلسله منچوها (۱۶۴۴-۱۹۱۱) است. این سلسله سلطه خود را بر چین برقرار کرده بود و باعث تغییرات گسترده‌ای در ساختار اجتماعی و سیاسی کشور شد. نظام امتحانات دیوانی که از زمان دودمان هان شکل گرفته بود نقش مهمی در نظام اجتماعی و مسیر چینی گذار به نوگرایی ایفا کرد. طبق این نظام، افراد با قدرت و توانمندی‌های خاص، می‌توانستند به موقعیت‌های برجسته در دولت صعود کنند. شورش تایپینگ نیز یکی از عوامل مورد بررسی مور است. ائتلاف میان زمین‌داران و جنگ‌سالاران و نقش حزب کومین تانگ هم در تحولات اجتماعی چین تأثیرگذار بود. این ائتلاف که در ابتدا از طریق حزب فاشیست فرانکو در اسپانیا الهام گرفته بود، به تبدیل به یک ائتلاف کلاسیک بورژوا-فئودالی منجر شد. ارتباط بین اندیشه‌های سون-یات سن و کنفوسیوس با مرام اخلاقی و فکری حزب کومین تانگ نیز موضوعی است که مور به آن اشاره می‌کند. این ارتباط میان اندیشه‌های سون-یات سن (مبانی اصولی عرفانی) و مرام اخلاقی حزب کومین تانگ (که خود را وارث شورش‌های دهقانی می‌دانست) در درک و تعامل با جامعه و سیستم سیاسی نقشی بسزایی داشت. ضعف ساختاری جامعه دهقانی چین و عدم ارتباط وثیق میان رعیت و طبقات بالای زمین‌داران نقش مهمی در تحولات اجتماعی چین داشته است. این ضعف و عدم تعادل در توزیع ثروت و منابع، ممکن است تحولات اجتماعی را تسریع کرده و جامعه را به سمت تغییرات سیاسی و اقتصادی بزرگ‌تر سوق دهد (مور، ۱۳۸۲).

۳. انقلاب از بالا: ژاپن و آلمان

در ژاپن و تبعیت محض دهقانان از عناصر طبقات بالا تحت تأثیر آموزه‌های کنفوسیوسی، مسیر اتحاد ارتجاعی را میان اعیان و بورژواها فراهم ساخت. ژاپن هیچ‌گاه شاهد شورش‌های دهقانی مؤثر و تأثیرگذار نبود. همچنین، نظام مالیات‌بندی در عصر

توکوگاوا به گونه‌ای بود که بار اقتصادی چندانی را بر دوش دهقانان نمی‌گذاشت و این امر از تمایل آن‌ها به سوی رادیکالیسم جلوگیری می‌کرد. از نگاه مور، تصویر ژاپن به‌عنوان یک جامعه صنعتی شده، جامعه‌ای است که زمین‌دار در تمام زوایای آن تسلط دارد و باقیمت سرکوب روستاییان، به توسعه صنعت می‌پردازد (مور، ۱۳۶۹). در کشورهای ژاپن و آلمان، طبقه کشاورزی دارای قدرت انقلابی ضعیفی بود و کشاورزی بر پایه کار و سرکوب قرار داشت. دولت و عوامل قدرتمند مذهبی و ملاکین، با طی موضع‌گیری منحصر به فرد، با طبقه متوسط و نسبتاً قدرتمند بورژوا هم‌دلی و همکاری کردند. این بورژوازی، نتیجه‌ای از صنعتی شدن نسبی این دو کشور در اوایل قرن نوزدهم و بیستم بود که از دل طبقه ملاک نشأت گرفته بود؛ بنابراین، در این دوره، بخشی از ملاکین درگیر تجارت شدیدند و برای این طبقه، تغییر الگوهای کشاورزی و سیستم اجاره‌داری (تغییر ساختار اجتماعی روستایی) ضروری شد. این سه گروه (بورژوازی، ملاکین و بوروکراسی دولتی) باهم تلاقی کردند تا انقلابی از بالا، به‌عنوان فاشیسم، شکل بگیرد. از بین بردن جامعه سنتی کشاورزی به دلیل ایجاد اقتصاد سرمایه‌داری بود. به‌منظور مقابله با مخالفت کشاورزان با نوسازی و همچنین به دلیل نیاز فوری به نیروی کار منظم و ماهر، سرکوب با استفاده از فاشیسم رخ داد (همان: ۱۳۸۲).

برینگتون مور در کتابش "فاشیسم کدام راه؟"، به فاشیسم به‌عنوان یک رژیم سیاسی ضد دموکراتیک و شوم و حمایت از آن به‌عنوان یک نابرابری اجتماعی و اقتصادی با توجه به اصل فردیت آدمی و اجبار این اصل به کنار گذاشتن، اشاره دارد. برینگتون مور، فاشیسم را با ویژگی‌های زیر توصیف کرده است:

۱- دیکتاتوری: فاشیسم سیاستی است که قدرت بیشتر را برای یک شخص، نهاد، یا گروه مشخص فراهم می‌کند و قدرت گرفته از تعبیه باور به یک اراده وحشی یا قدرت بی‌مورد به‌طور معمول برخلاف اصول دموکراسی آزاد است.

۲- ناسازگاری با دموکراسی: فاشیسم معتقد است که دموکراسی، جامعه را سبک و خاموش می‌کند؛ بنابراین، تقویت هماهنگی و درک جمعی در برابر تصمیمات مدیریت‌شده و مثبت را ناسازگار می‌داند.

۳- ایجاد دشمن و خطر بیرونی: فاشیسم، خطر خارجی را ترسانده، تغییرات گوناگون داخلی را رویکرد منفی و به‌عنوان کار تبلیغی دشمن، قابل قبول می‌کند. به این شکل فاشیست‌ها در نظر دارند تا روحیه مردم را به حداکثر برسانند و به یک همبستگی شدید داخلی متمرکز شوند.

۴- نزدیک شدن به نژادپرستی و حرکت متمرکز بر اراده یک نخبه روانی و نژادی بالاترین حرمت: فاشیسم، نژادپرستی را نزدیک قرار می‌دهد. این دیدگاه فاشیستی بر اعتقاد به یک فرهنگ وجود دارد، اگرچه از تمایل به تبعیض بر اساس نژاد خارج نیست، با همان باور به تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی در درون یک جامعه در شکل‌گیری فرهنگ و همچنین از جمله برای جلب اعتماد وحشی به سایر اراده‌ها.

۴. هند

به عقیده مور در هند، دموکراسی نیم‌بند رخ داد و توسعه کشور با موانع فراوان و رد راه‌های توسعه دموکراتیک، ارتجاعی، کمونیستی مواجه بود؛ نظام طبقاتی که سیاست توسعه را مختل می‌کند و سنت‌هایی مانند ساتی که باعث تحریم آزادی زنان از این موارد بود. تا زمانی که رباخوار در جامعه روستایی کشور بود (مور، ۱۳۸۲) و تثبیت مالکیت خصوصی به دست اشغالگران انگلیسی صورت گرفت، حزب کنگره ملی با مخالفان خود مواجه بود که شامل گاندی، نهرو و بسیاری دیگر بودند. با این حال، عقاید ناسیونالیستی گاندی و برنامه توسعه ایده‌آل روستایی نهرو توانستند وضعیت پیچیده هند را بهبود بخشند.

بحث و نتیجه‌گیری

انقلاب‌های اجتماعی یکی از واقعیت تاریخی نشانه گسست در ساختار اجتماعی و گذار به ساختاری نوین بوده است (عشایری و همکاران، ۱۴۰۲). تفکر دموکراسی در اندیشه مور بر ساختار سیاسی جوامع متمرکز بوده و الگوهای گذار سیاسی و گونه‌های آن را با تکیه بر دو امر عاملیت و ساختار مورد کاوی قرار داده است (عشایری و ذوالفقاری، ۱۴۰۱). برخی انتقادات به نظریه مور چنین است که آیا اساساً در انگلستان، فرانسه و آمریکا انقلاب بورژوازی واقعی رخ داده است؟ آیا جنگ داخلی انگلیس را باید یک درگیری بین اشراف و طرفداران نوسازی در نظر بگیریم؟ و یا در فرانسه تا چرخ حدی یک طبقه متوسط

با منافع مشترک قبل از انقلاب قابل ذکر است؟ همچنین این انتقاد مطرح شده که آیا واقعاً انقلاب فرانسه از سوی همین طبق متوسط رخ داده و در پی آن یک جامعه بورژوازی ایجاد شده است؟ و یا در ایالات متحده لغو نظام کشاورزی مبتنی بر برده‌داری زمینه نوسازی بود؟ آیا بین سرمایه‌داری شهری در شمال کشور و نظام کشاورزی مبتنی بر برده‌داری در جنوب از لحاظ اقتصادی عدم تجانس نبوده است؟ ثبات نسبی نظام برده‌داری در جنوب حتی پس از پایان جنگ داخلی این ادعا را نشان می‌دهد.

در پاسخ باید به این نکته اشاره داشت که در انگلستان، جنگ داخلی به‌عنوان یک درگیری بین اشراف و طرفداران نوسازی شناخته شده است. در مورد فرانسه قبل از انقلاب، می‌توان گفت که وجود یک طبقه متوسط با منافع مشترک قابل تشخیص است. افرادی چون تاجران، صاحبان کسب‌وکار، جویندگان کار و سایر اقدار جامعه با تأکید بر حقوق شهروندی و رهبری مشروع، مطالبه‌های خود را مطرح می‌کردند. همچنین، بخشی از جامعه شامل فقیران و محرومان بودند که درخواست بهبود شرایط زندگی خود را داشتند؛ اما باید توجه داشت که انقلاب در فرانسه نتیجه تنها این طبقه متوسط نبود. انقلاب فرانسه با شکنجه و آزار طبقه اشرافی و ثروتمند، همچنین با توجه به حقوق و فرصت‌های مردم فقیر و محروم، صورت گرفت؛ بنابراین، نتیجه این انقلاب نه تنها تشکیل یک جامعه بورژوازی بود، بلکه شامل تغییرات گسترده‌ای در جوامع فرانسه بود.

در آمریکا نیز جنگ داخلی و شیوع ایدئولوژی‌های ضد برده‌داری (مانند ابولیشنیسم - جنبش لغو برده‌داری) باعث شد که قوانین و سیاست‌ها به سمت انتقال به بردگان آزاد در جنوب کشور تغییر کنند؛ اما عدم تجانس بین سرمایه‌داری شهری در شمال کشور و نظام کشاورزی مبتنی بر برده‌داری در جنوب، از لحاظ اقتصادی، وجود داشته است. در جنوب، کشاورزی گسترده‌ای با استفاده از برده‌داری بر پایه سیستم کاری اجباری (نوعی برده‌داری) وجود داشت، در حالی که شمال کشور، با تمرکز بر صنعت و تجارت شکوفا بود. این تفاوت‌ها باعث شد که مناطق شمال و جنوب در نظام اقتصادی و اجتماعی با یکدیگر تفاوت‌های قابل توجهی داشته باشند. با اتمام جنگ داخلی، در جنوب همچنان ثبات نسبی در نظام برده‌داری وجود داشت. عواملی مانند ارتباطات نزدیک طبقات برده‌دار و سرمایه‌داری جنوب با قدرت‌های سیاسی و اقتصادی در دولت مرکزی، ناکارآمدی قوانین

و قضاوت‌ها در حمایت از حقوق برده‌داران آزاد و همچنین مقاومت فرهنگی در برابر تغییرات، به ثبات نسبی نظام برده‌داری در جنوب کمک کرده‌اند. این امر نشان می‌دهد که تا پس از پایان جنگ داخلی، بهبود و حفظ نظام برده‌داری در جنوب صورت گرفته است.

در خصوص آلمان پرسش شده می‌توان به قدرت رسیدن نازی‌ها را انقلاب نوسازی عنوان کرد؟ آیا نازی‌ها طرفدار نوسازی بوده‌اند و عقاید خود را به به‌زور به مردم تحمیل کرده‌اند؟

در قبال ژاپن، این مدعا که دولت فاشیستی به‌اجبار قصد تحمیل نوسازی به مردم را داشت، قابل‌قبول‌تر از آلمان است؛ چراکه در این کشور برنامه‌های نوسازی قابل‌توجهی باوجود مخالفت نسبی مردم صورت گرفته بود. ولی نکته قابل‌توجه آنکه با ائتلاف بوروکراسی دولتی، اشراف و طبقه متوسط طرفدار نوسازی بدون توجه به خواست‌های مردمی (آن‌طور که مور می‌گفت) نبود بلکه نوسازی توسط بوروکراسی نسبتاً مستقل از دیگر گروه‌های موجود در جامعه صورت گرفته بود. حتی گفته‌شده بوروکراسی در صورت لزوم، منافع صاحبان زمین و سرمایه‌داران را نیز در نظر نمی‌گرفت چه برسد به آنکه با آن‌ها ائتلاف داشته باشد.

در قبال این ادعا باید توجه داشت که با توجه به شرایط تاریخی موجود در آلمان در دهه ۱۹۳۰ و ۴۰، می‌توان اعلام کرد که نازی‌ها از منظر بسیاری از جوامع، جنبشی به شمار می‌رفتند که به دنبال نوسازی جامعه، ایجاد دولتی قوی با سرمایه‌داری سنگین، تأکید بر ارزش‌های قومی و تحسین رهبر ایدئولوژیک بودند. گروه نازی‌ها با استفاده از وعده‌های تحریف‌شده، شعارهای تحریک‌کننده و نظم و امنیت جایگزین، در بین قشر جوان، متوسط و پرس شروع به پیشرفت کردند. این گروه موفق به تبدیل شدن به حزبی قدرتمند و درآمدزا شد و با استفاده از ابزارهای پلیسی و توزیع پوشاک، کتاب‌ها و رویدادهای رسانه‌ای، تلاش کردند نظر عموم را به سمت خود جلب کنند تا جایی که نازی‌ها از حمایت همگانی برخوردار بودند. برای بسیاری از آلمانیان، عناصر نازی بودن به‌عنوان یک فرصت برای آشکار کردن نگرش‌های قومی و نوع میانی سازی با استفاده از دولت و قدرت استفاده

شد. نمی توان گفت که همه مردم آلمان با ایدئولوژی نازی موافق بوده اند، اما با وجود این، حزب نازی به سرعت توانست از قدرت و تأثیر خود بر دولت و جامعه استفاده کند.

در خصوص ژاپن نیز فاشیسم در ژاپن نیز، مشابه آلمان، تأثیر قابل توجهی روی جامعه و دولت داشت. در دهه های ۱۹۳۰ و ۴۰، دانشمندان، افسران نظامی و بخشی از بوروکراسی ژاپن، بر آن بودند که با تحمیل نوسازی و مدرنیزاسیون، بتوانند قدرت و رقم بزرگی ایجاد کنند. در ژاپن، نوسازی بیشتر توسط بخشی از بوروکراسی دولتی، اشراف و طبقه متوسط پیگیری می شد و حمایت شدیدی نسبت به این برنامه ها وجود داشت. این بوروکراسی مستقل از تأثیرات و خواسته های مردم، تلاش کردند تا با اجرای برنامه های نوسازی، جامعه را تحت کنترل و سازمان دهی کنند. با این حال، باید به این نکته اشاره کرد که نوسازی در ژاپن به صورت ساده مبتنی بر حاکمیت بوروکراسی دولتی نبود. بلکه بوروکراسی، در صورت لزوم و با در نظر گرفتن منافع صاحبان زمین و سرمایه داران، به ائتلافی محدود با آنها پیوسته بود. این تعامل، به عنوان یک عامل مؤثر در تداوم نظم سیاسی و اقتصادی، نقشی بسیار مهم را در فرایند نوسازی داشت. همچنین برنامه های نوسازی در ژاپن، با مقاومت نسبی در برخی از قشرهای مردم همراه بود. این مقاومت به دلیل متعددی از جمله حفظ فرهنگ و هویت محلی، تأمین زندگی به دست آوردن همگان و تأثیر بر روی اقتصاد روستایی بود. می توان گفت که نوسازی در ژاپن تحت تأثیر بوروکراسی بود، اما همچنان تعامل با گروه های دیگر جامعه و جریان های مختلف را در برمی گرفت.

در مورد هند، به این عقیده مور که انگیزه بورژوازی در این کشور را برای نوسازی کافی قلمداد نمی کرد انتقاد شده است. منقدین مدعی هستند مور باید عدم امکانات کافی جهت انجام نوسازی را مورد توجه قرار می داد. مثلاً آنکه هند از دولتی قوی جهت هدایت نوسازی برخوردار نبوده و اخیراً چنین دولتی پیدا کرده است. مورد هند، وجود انگیزه بورژوازی برای نوسازی کشور در طول تاریخ همواره مورد بحث قرار گرفته است. باید توجه کرد که انگیزه بورژوازی تنها عاملی نیست که در فرآیند نوسازی هند مرتبط باشد. عدم امکانات کافی نقش مهمی در انجام نوسازی ایفا می کند. امکانات عبارت اند از زیرساخت ها، منابع مالی، دسترسی به فناوری و دانش، سرمایه انسانی و مدیریت مناسب. این عوامل می توانند توانایی هند در اجرای نوسازی را تحت تأثیر قرار دهند.

بر اساس تحلیل‌های مور به‌طور کلی سه عامل اصلی: اول رابطه طبقه اشراف زمین‌دار با دربار، از حیث استقلال و مصونیت، دوم واکنش آن طبقه نسبت به مقتضیات تولید برای فروش در بازار و یا همان کشاورزی تجاری و سوم رابطه آن طبقه، با بورژوازی شهری نقشی اساسی در پیدایش زمینه اجتماعی دموکراسی ایفا نموده‌اند. در کل این عواملی هستند که مور برای وقوع انقلاب‌ها در جهت رسیدن به دموکراسی برمی‌شمارد. در هندوستان، توان انقلابی ضعیف دهقانان و انگیزش ضعیف بورژوازی به انقلابی نینجامید. در چین و روسیه برخلاف هند که دهقانان دارای توان انقلابی بالایی بودند، انقلاب دهقانی کمونیستی رخ داد. در ژاپن و آلمان انگیزه بورژوازی قوی‌تر از هند بود ولی پتانسیل انقلابی دهقانان پایین بود که به فاشیسم انجامید. در فرانسه هم‌توان انقلابی کشاورزان و هم انگیزه بورژوازی برای نوسازی قوی بود که نتیجه آن انقلاب مجلسی دموکراتیک شد. این امر بیان‌کننده اهمیت توان انگیزش بورژوازی در فرانسه است، چراکه فرانسه از لحاظ توان انقلابی دهقانان با چین و روسیه برابری می‌کرد. شکل نظام کشاورزی‌اش کار-سرکوب ولی انقلابش انقلاب دموکراتیک پارلمانی بود. انگلستان و ایالات‌متحده دارای نظام کشاورزی مبتنی بر بازار بودند و دولت از طبقات استقلال زیادی داشت. پتانسیل انقلابی دهقانان نیز در این دو کشور در مقایسه با فرانسه ضعیف بود و تنها از نظر انگیزش بورژوازی با فرانسه مشترک بودند ولی با این‌وجود در هر سه، انقلاب بورژوازی رخ داد (کشاورزشگری، ۱۳۹۳). مجموعاً، استنتاجات از تحلیل مور مبتنی بر تفسیرهای انتخاب‌شده و موارد خاصی است که به‌پیش از این در نظر گرفته‌شده بودند. تحلیل مور از طریق مقایسه متغیرهای موردنظر در کشورهای نمونه با متغیرهای مشابه در هند انجام‌شده است. به همین دلیل، تحلیل مور متأثر از دیدگاه‌ها و آراء نویسنده درباره هندوستان است. همچنین، تأکید بر مناقشات طبقاتی در تحلیل و عدم توجه به سایر متغیرها، بحث راکمی خدشه‌دار کرده است. آنچه مهم است، این است که تحلیل مور تنها به فرهنگ در هند متمرکز شده است و در موارد دیگر انجام‌نشده است که این امر بر انسجام تحلیل آن تأثیرگذار است. به‌عنوان یک نظریه ساختاری، وارد کردن عنصر فرهنگ به تحلیل، نظریه مور را آسیب می‌زند.

منابع:

- آزاد ارمکی، تقی (۱۳۸۶)، *جامعه‌شناسی توسعه، اصول و نظریه‌ها*، تهران: نشر علم
- ازکیا، مصطفی (۱۳۸۶)، *جامعه‌شناسی توسعه*، تهران: موسسه نشر کلمه
- اسکاچپول، تدا (۱۳۸۸)، *بینش و روش در جامعه‌شناسی تاریخی*، ترجمه دکتر سید هاشم آقاجری، تهران: نشر مرکز،
- اسمیت، دنیس (۱۳۸۶)، *برآمدن جامعه‌شناسی تاریخی*، ترجمه دکتر سید هاشم آقاجری، تهران: مروارید
- بشیری، حسین (۱۳۸۷)، *گذار به مردم‌سالاری*، تهران: نگاه معاصر
- شاپور، اعتماد (۱۳۷۲)، *تجدد و توسعه: جامعه‌شناسی تاریخی و روش‌شناسی برینگتون مور*، فرهنگ، شماره ۱۵، صص ۱۷۰-۱۹۵.
- صحرايي، علیرضا (۱۳۸۲)، *کاربست نظریه برینگتون مور در مورد انقلاب اسلامی ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد*، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی
- عشایری، طاها؛ جهان پرور، طاهره و شعاع اردبیلی، مجتبی (۱۴۰۲)، *مطالعه تطبیقی شاخص‌های توسعه انسانی پسا انقلابی استان‌های کشور: با تاکید بر الگوهای بیانیه گام دوم انقلاب، نشریه مدیریت دولتی تطبیقی*، سال یکم، شماره ۴، صص ۴۰-۸۴
- عشایری، طاها؛ جهان پرور، طاهره؛ آقازاده، پرستو و بحری، فاطمه (۱۴۰۲)، *مطالعه تاثیر فرهنگ سازمانی بر عملکرد شغلی کارکنان در سازمانهای کشور، نشریه مدیریت دولتی تطبیقی*، سال یکم، شماره ۲، صص ۱۵۴-۱۸۳
- عشایری، طاها؛ جهان پرور، طاهره و حسین‌زاده، الهام (۱۴۰۲)، *جامعه‌شناسی سیاسی انقلاب‌ها: (نظریه‌ها و رویکردها)*، کرج: نشر ملر
- عشایری، طاها و اشتری مهرجردی، اباذر (۱۴۰۲)، *توسعه پسا انقلابی ایران در بیانیه گام دوم انقلاب*، تهران: نشر اندیشه احسان
- عشایری، طاها و ذوالفقاری، اکبر (۱۴۰۱)، *چرا نظام‌های سیاسی، فرو می‌پاشند؟ شکست سیاسی جوامع در حال گذار*، تهران: نشر جامعه‌شناسان
- کشاورز شکر، عباس (۱۳۹۳)، *نظریه «برینگتون مور» و مساله انقلاب ۵۷، دنیای اقتصاد*

مور، برینگتون (۱۳۶۹)، *ریشه‌های اجتماعی دیکتاتوری و دموکراسی*، ترجمه حسین بشیریه، تهران: مرکز نشر دانشگاهی

مور، برینگتون (۱۳۸۲)، *ریشه‌های اجتماعی دیکتاتوری و دموکراسی (نقش ارباب و دهقان در روند نوین‌سازی)*، ترجمه یوسف نراقی، تهران: فرزانه روز

Baud, M. (۱۹۹۸) **Barrington Moore in Latin America: coffee, power, and modernity.**

Bonnell, V. E. (1980) « The uses of theory, concepts and comparison in historical sociology». *Comparative studies in society and history*, 22(2), 156-173.

Chirot, D. (1997) « Reviewed Work: *Social Revolutions in the Modern World*. Theda Skocpol», **social forces**, Vol. 75, No. 3 , pp. 1121-1126 (6 pages) Oxford University Press.

Crow, G. & Crow, G. (1997) **The Making of the Modern World: the Historical Sociology of Barrington Moore. Comparative Sociology and Social Theory: Beyond the Three Worlds**, 31-50.

Gül, S. (2010) «Method and practice in comparative history» **,Karadeniz Araştırmaları**, 26(26): 143-158.

<http://rezadelavari.com/?p=۴&id=۱۱۸>

<https://www.cambridge.org/core/journals/government-and-opposition/article/barrington-moores-thesis-and-swedish-political-development/A8ED55A8E81D0DC03FA72D1C852843A6>

<https://www.independent.co.uk/news/obituaries/barrington-moore-۵۱۵۶۲۸.html>

McCormick, B. L. (2000) « Modernization, Democracy, and Morality: The Work of Barrington Moore Jr», **International Journal of Politics, Culture, and Society**, 591-606.

Moore Jr, B. (2016) **Injustice: the social bases of obedience and revolt: the social bases of obedience and revolt**. Routledge.

- Rothman, S. (1970) « Barrington Moore and the dialectics of revolution: An essay review », **American Political Science Review**, 64(1): 61-82.
- Sharon, Zukin.(1980)« Introduction to Barrington Moore symposium », **Theory and Society** ,vol(9),issue 5: 721–722,1980.
- Skocpol, T. (1973)« A critical review of Barrington Moore's social origins of dictatorship and democracy » ,**Politics & Society**, 4(1): 1-34.
- Smith, D. (1984)« Morality and method in the work of Barrington Moore » ,**Theory and Society**, 13(2): 151-176.
- Smith, Dennis(2005), Barrington Moore Author of a daring sociological classic, Independent,Thursday 17 November
- Smith, Dennis.(1984)«Morality and method in the work of Barrington Moore», **Theory and Society**, vol 13:151–176.
- Smith, Dennis.(1983) **Barrington Moore Violence, morality and political change**, London, Palgrave.
- Wiener, J. M. (1975)« The Barrington Moore thesis and its critics »,**Theory and Society**,vol 2: 301-330.